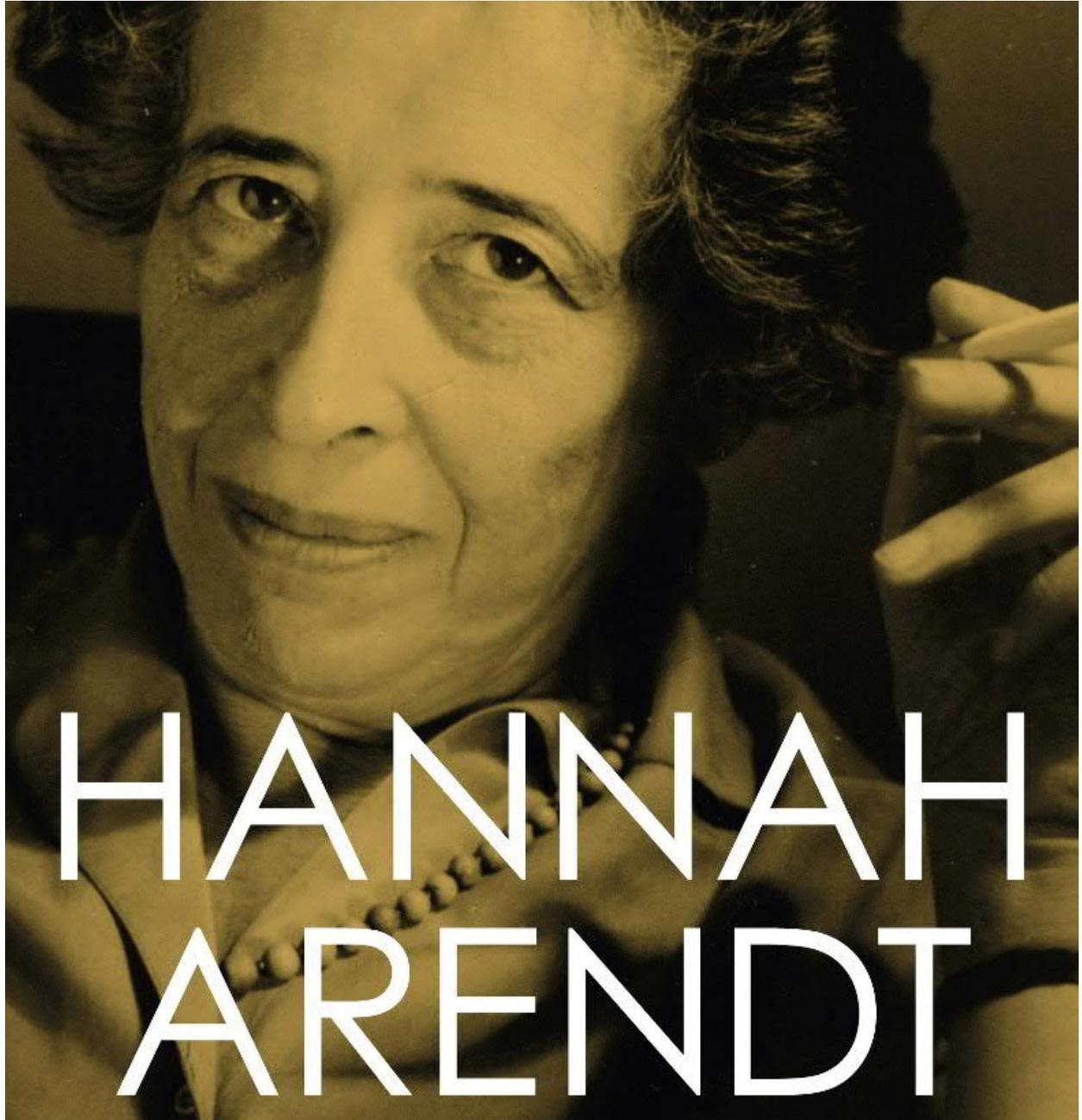

Kurt Sontheimer: Hannah Arendt: Suuren ajattelijan elämä

[PM/31 ADMIN](#)

Hutiloiden Arendtista – MARKKU NIVALAINEN (25.10.2019)

Hannah Arendt (1906–1975) eli vaiherikkaan elämän ja kehitti korkealentoisia teorioita ilmiöistä, jotka paitsi vaikuttivat hänen elämäänsä myös määrittivät olennaisilta osin 1900-lukua, ja joiden vaikutus on edelleen havaittavissa eurooppalaisessa kulttuurissa ja politiikassa. Arendt käsitteli teoksissaan muun muassa taidetta,

teologiaa, ihmisoikeuksia, ideologioita, totalitarismia, etiikkaa, vapautta, politiikan luonnetta ja ihmisyyttä filosofisena ongelmana. Aiheiden kirjavuus, tuotannon laajuus, lähestymistavan omalaatuisuus ja joidenkin avaintekstien vaikeaselkoisuus ovat mutkistaneet Arendtin vastaanottoa ja vaikeuttaneet hänen tuotantonsa tulkitsemista suhteessa mihinkään entuudestaan olemassaolevaan ajatteluperinteeseen. Muun muassa näistä syistä on ollut vaikea valita, mistä teoksesta Arendtiin tutustuminen kannattaisi aloittaa.

Tähän ongelmaan Kurt Sontheimer (1928–2005) tarjoaa ratkaisuksi huolimattomasti suomennetun ja lähes täysin kritiikittömän teoksensa *Hannah Arendt: Suuren ajattelijan elämä*. Sontheimer selittää tuotannon laveuden ja käsitteellisen hajanaisuuden Arendtin tietoisella pyrkimyksellä pysyä valmiiden muottien ulkopuolella. Tätä pyrkimystä Sontheimer kunnioittaa viimeiseen asti, mikä tekee kirjasta paikoin äärimmäisen turhauttavaa luettavaa. Julkilausuttu tavoite tehdä Arendtin teoksista lukijalle helpommin lähestyttävää ei kovinkaan usein toteudu. Tätä ei ainakaan helpota Sontheimerin tapa lopettaa jokainen analyysi kesken. Useaan otteeseen hän löytää Arendtin kirjoituksista samoja teemoja sivuavia löyhiä muotoiluja, jotka hän esittää jonkinlaisena teoreettisena luonnoksena, joka kuitenkin juuri luonnosmaisuuksiensa vuoksi pakenee tarkempaa määrittelyä ja arviointia.

Toistamiseen Sontheimer toteaa, ettei Arendtin ainutlaatuista ajatusrakennelmaa tule vangita minkäänlaiseen käsitteelliseen pakkopaitaan, vaan se on otettava sellaisenaan, kaikkine epätarkkuuksineen ja ristiriitaisuuksineen, sillä teoriaa on lopulta mahdotonta ymmärtää muuten kuin suhteessa Arendtin ainutlaatuiseen elämään. Kerta toisensa jälkeen tämä mahdollistaa siirtymisen elämäkerrallisesta anekdootista teoreettiseen luonnokseen, josta edetään seuraavaan elämäkerralliseen anekdoottiin ja niin edelleen. Sontheimer sanoo aluksi esityksensä selkärangan muodostuvan Arendtin elämäkerrasta, mutta teosten palauttaminen Arendtin elämään ei kuitenkaan onnistu aivan niin kivuttomasti kuin Sontheimer lähestymistapa edellyttäisi. Niinpä hän joutuu toistamiseen palaamaan Arendtin lapsuus- ja nuoruusvuosiin Euroopassa palauttaakseen lukijan mieleen, miksi joku sivumennen mainittu henkilö on lainaamisen arvoinen. Lainaukset ovat usein ylisanoja joko Arendtista ihmisestä tai tämän kirjoituksista, ja niitä perustellaan usein sillä, että lausuja on joskus ollut Arendtille tärkeä. Tällaisia henkilöitä riittää, sillä Arendtin suhteellisen tavanomaisesti alkanut elämä muuttui melko varhain sangen vivahteikkaaksi.

HENKILÖKOHTAINEN ON POLIITTISTA

Teoksessa käsitellään kursorisesti Arendtin lapsuus- ja nuoruusvuosia etenkin tämän juutalaisuuden näkökulmasta, mutta ensimmäisen varsinaisesti merkittävän vaiheen Sontheimerin narratiivissa muodostavat

opiskeluvuodet 1924–1926 Marburgissa Martin Heideggerin (1889–1976) ohjauksessa. Marburgin vuosia leimasi alkujaan katolisesta teologiasta kiinnostuneen Arendtin mielenkiinnon laajeneminen käsittämään myös filosofian ja historian kysymyksiä sekä suurelle yleisölle vasta molempien kuoleman jälkeen paljastunut rakkaussuhde Heideggeriin. Natseista ainakin hetkellisesti lumoutunut ja poliittisesti ilmeisen umpisokea Heidegger teki Arendtiin lähtemättömän vaikutuksen. Molempia yhdisti kiinnostus antiikkiin ja koko länsimaisen ajatteluperinteen näkeminen yhtenä suurena virheenä. Heidegger inhosi etenkin Platonian ja piti hänen ajattelustaan alkanutta metafysisistä ajattelutapaa uuden ajan ongelmien perimmäisenä syynä. Hän ryhtyi etsimään vastauksia palaamalla esisokraattiseen filosofiaan puhtaalta pöydältä, eli pyrkimällä lukemaan sitä ilman platonismin painolastia. Kenties hieman yllättäen Heidegger löysi Herakleitoksen fragmenteista ratkaisuksi maailmankuvan mekanisointumiseen ja siihen liittyvään vieraantumiseen juuri saksalaisen kulttuurin, jota hänelle edustivat etenkin romanttinen runous ja eräily Schwarzwaldissa.

Kuten Arendtin myöhemmin analysoima Eichmann myös Heidegger oli ilmeisen älykäs mies, jolta kuitenkin tuntui puuttuvan kyky arvioida, kenen kelkkaan milloinkin olisi viisasta hypätä. Kumpikaan ei myöskään jälkikäteen tuntunut juuri katuvaan valintojaan. Kenties osin tästä syystä Sontheimer väheksyy toistuvasti Heideggerin vaikutusta Arendtiin ajatteluun, vaikka myöntääkin että rakkaussuhde ja sitä seurannut elinikäinen ystävyys olivat Arendtille jopa siinä määrin tärkeitä, että tämä ei ilmeisesti koskaan vaatinut Heideggeria tilille poliittisesta seikkailustaan. Niin tai näin, Arendtin kirjoituksissa joka tapauksessa toistuu Heideggerin ajatus länsimaisen ajatteluperinteen kokonaisvaltaisesta ongelmallisuudesta. Hänen mukaansa länsimaista historiaa leimaa politiikan luonteen ymmärtäminen vaarallisella tavalla väärin, mistä johtuen 1900-luvun totalitarismeja ei kyetty estämään. Poliitikko tulisi ymmärtää toisin ja yhteiselo rakentaa uudella tavalla, että tulevaisuudessa hirmutekojen riski voitaisiin pitää mahdollisimman pienenä. Avaimia tähän uudenlaiseen ajatteluun Arendt etsi Heideggerin tapaan antiikista, joskaan hän ei ollut valmis suoralta kädeltä hylkäämään klassista kreikkalaista ajattelua tai pitämään saksalaisuutta itseisarvona.

Suhteen loputtua Arendt vaihtoi maisemaa ja päätyi toisen merkittävän saksalaisen eksistentiaalisiin, Karl Jaspersin (1883–1969) oppilaaksi Heidelbergiin. Myös Jaspersin ja Arendtin välille muodostui elinikäinen ystävyysuhde, joka kesti sekä poliittiset että filosofiset erimielisyydet. Jaspersin ohjauksessa Arendt väitteli tohtoriksi filosofiasta aiheenaan rakkaus Augustinuksen ajattelussa. Väitöskirja ei Sontheimerin mukaan täysin vakuuttanut Jaspersia, mutta hän havaitsi silti opiskelijan poikkeuksellisen lahjakkuuden ja auttoi tätä saamaan rahoitusta dosentinväitöskirjalle, jonka aiheeksi Arendt valitsi myös Heideggerille rakkaan saksalaisen romantiikan. Todettuaan ettei yliopistoura olisi juutalaiselle Saksassa mahdollinen, Arendt lähti Heidelbergistä 1929 ja muutti Berliiniin, missä hän tapasi tulevan aviomiehensä Günther Sternin (1902–1992). Näihin

aikoihin juutalainen Stern, joka taustansa salatakseen käytti nimeä Günther Anders, kirjoitteli omaa dosentinväitöskirjaansa ja elätteli yhä toiveita yliopistourasta, minkä seurauksena pariskunta eli useamman vuoden kiertolaiselämää. Stern viimeisteli ensimmäisen version väitöskirjastaan Heidelbergissä, missä hän ja Arendt asuivat Jaspersin ja tämän vaimon luona. Lopulta pariskunta palasi monen mutkan kautta Berliiniin 1931.

Berliinissä Arendt puolestaan hylkäsi romantiikka-aiheen ja ryhtyi kirjoittamaan uutta tutkimusta Rahel Varnhagenista, salonkia 1800-luvun vaihteen Berliinissä emännöineestä juutalaisnaisesta. Tutkiessaan kirjastolähteitä, Arendt myös sivutoimisesti keräsi juutalaisvastaista aineistoa aktivisteille, mikä kiinnitti pian Gestapon huomion. Jostain syystä hänet vapautettiin pian vangitsemisensä jälkeen ja 1933 hän pakeni äitinsä kanssa Pariisiin, jossa hänen ystäväpiiriinsä kuuluivat Sternin serkku Walter Benjamin sekä älykkö ja kirjallinen vastarannankiiski Raymond Aron. Arendt ryhtyi työskentelemään järjestöille, jotka auttoivat juutalaisia muuttamaan Palestiinaan. 1936 Stern pakeni vanhempiensa kanssa Amerikkaan ja paperiton Arendt jäi Pariisiin. 1937 Arendt menetti Saksan kansalaisuuden ja erosi Sternistä. Näihin aikoihin hän tapasi itseoppineen entisen kommunistin Heinrich Blücherin (1899–1970), jonka kanssa hän avioitui 1940. Pariskunta pysyi yhdessä Blücherin kuolemaan saakka.

Arendtin dosentinväitöskirja valmistui Pariisissa kaiken kaaoksen keskellä 1938, joskin se julkaistiin ensimmäisen kerran vasta liki kaksikymmentä vuotta myöhemmin. Muotokuva Varnhagenista tarjosi Arendtille mahdollisuuden pohtia hänen omaa suhdettaan niin juutalaisuuteen kuin myös ympäröivään yhteiskuntaan ja valtakulttuuriin. Historiallinen Varnhagen tarjoaa kirjoittajalle lähinnä syyn pohtia sopeutumisen ja ulkopuolisuuden kysymyksiä omaperäisestä näkökulmasta. Teoksessa Arendt yhdistelee historiallista spekulaatiota poliittisiin ja filosofisiin kysymyksiin tavalla, josta muodostui Arendtin tavaramerkki. Sontheimerin mukaan Varnhagenia käsittelevän tutkimuksen omalaatuista luonnetta saattavat omalta osaltaan selittää sen erikoislaatuiset syntyolosuhteet. Arendt ei ollut aiemmin osoittanut juuri minkäänlaista kiinnostusta juutalaisuutta kohtaan ja ensimmäinen väitöskirjakin käsitteli katolista kirkkoisää. Nyt poliittisen tietoisuuden kasvu ja kaikkialla vellova antisemitismi tekivät juutalaisuudesta kysymyksen, jota Arendt ei voinut enää sivuuttaa.

Toukokuussa 1940 sekä Arendt että Blücher vangittiin saksalaisina ja sijoitettiin leireille, Arendt Gursiin ja Blücher Vernetiin. Saksan miehitettyä Ranskan Arendtin onnistui käyttää sekaannusta hyväkseen ja lähteä leiriltä tekaistujen paperien turvin. Blücherin leiri evakuoitiin saksalaisten lähestyessä ja hänen onnistui paeta vankien marssilta. Pariskunta tapasi enemmän tai vähemmän sattumalta Montaubanissa, josta oli muodostunut

karkureiden epävirallinen kohtauspaikka. Ex-puoliso Sternin sekä lukuisia ihmisiä Ranskasta pakenemaan auttaneiden amerikkalaisten Varian Fryn ja Hiram Binghamin avulla Arendtin, Blücherin ja Arendtin äidin onnistui matkustaa Marseilleen ja Lissabonin kautta New Yorkiin toukokuussa 1941, hieman ennen kuin Fry ja Bingham syyskuussa joutuivat lopettamaan operaationsa.

AMERIIKAN RAITILLA

Yhdysvalloissa Arendt ja Blücher päätyivät lopulta yliopistomaailmaan. Arendt opetti erilaisissa määräaikaississa viroissa useissa yliopistoissa, joista tärkeimmiksi muodostuivat New Yorkissa sijaitsevat Columbia ja New School. Myös puhujana arvostettu ja laajalti lukenut Blücher, jolla ei ollut nimeksikään muodollista koulutusta, päätyi ilmeisen pidetyksi filosofian professoriksi Bard Collegeen, joka sittemmin myönsi hänelle kunniatohtorin arvon. Elinaikanaan hän julkaisi ainoastaan muutaman kirjallisuusarvion ja jäämistöstäkin on julkaistu ainoastaan Arendtille kirjoitettuja kirjeitä. Bard Collegen verkkosivuilla on kuunneltavissa joitain Blücherin maineikkaita luentoja, joissa hän karhealla äänellä ja tukevalla saksalaisaksentilla esittelee tulkintojaan länsimaisen ja aasialaisen ajattelun klassikoista. Luentojen ja samalta sivustolta löytyvien muistokirjoitusten perusteella Blücherin ajattelu ei ollut yhtään Arendtin ajattelua systemaattisempaa.

Blücherin vaikutuksesta Arendtin ajatteluun on kirjoitettu jonkin verran. Selvää on, että molempia kiinnostivat antiikin ajattelijat, joiden he kokivat olevan nykypäivän ilmiöiden ja teorioiden taustalla, vaikka vaikutussuhteen luonne onkin monelta osin epäselvä. Selkeimmin Arendt tarkastelee antiikin ja nykypäivän suhdetta teoksessaan *Vita activa* (1958), jossa hän pyrkii selvittämään länsimaisen ihmiskäsityksen taustoja ja suhdetta ymmärrykseemme politiikan luonteesta. Arendtin pääteoksena voitaneen pitää laajaa kirjaa *Totalitarismin synty* (1951), jonka tavoitteena on selvittää kansallissosialismia ja kommunismia yhdistävää logiikkaa. Toisin kuin valtaosa aikalaisteoreetikoista, Arendt ei nähnyt kansallissosialismia ja kommunismia toistensa vastakohtina, vaan hänelle molemmat edustivat kokonaisvaltaista maailmanselitystä, joka pyrki alistamaan poliittisen toiminnan, eli pyyteistä vapaan olemisen, järjestelmän edustaman logiikan palvelukseen.

Nykyään Arendt tunnetaan parhaiten ajatuksesta pahuuden arkipäiväisyydestä. Tämä ajatuksen hän muotoili Adolf Eichmannin oikeudenkäynnin tiimoilta kirjoitetuissa esseissä, jotka myöhemmin koottiin kirjaksi *Eichmann Jerusalemissa* (1963). Teos aiheutti ennalta-arvaamattoman kohun ja nosti kirjoittajansa lähes yhdessä yössä suuren yleisön tietoisuuteen. Arendtin tulkinta Eichmannista mitänsanomattomana

konttorirottana ja tunnollisena perheenisänä tuomittiin suoralta kädeltä harhaoppiseksi. Vallalla olleen näkemyksen mukaan holokaustin keskeisten arkkitehtien ja toimeenpanijoiden motiivina oli pahuus itsensä vuoksi. Eichmannin pahuuden oli yksinkertaisesti oltava jotain käsityskyvyn ylittävää ja epäinhimillistä tai muuten holokausti olisi kaiken järjen mukaan voinut olla estettävissä.

Näin ajatteli myös Jerusalemiin matkustanut Arendt, joka odotti kohtaavansa vähintäänkin jonkinlaisen ilmestyskirjan pedon. Lasikopissa hikoileva arjen harmaa virkamies Eichmann oli hänelle suunnaton pettymys. Inhimillisyyden rajat ylittävästä pahuudesta ei näkynyt jälkeäkään. Syytetyn suurin synty oli Arendtin mukaan täydellinen kyvyttömyys ajatteluun. Ei riittänyt, että Eichmann ei ymmärtänyt tekojensa seurauksia. Ennemmin vaikutti siltä, ettei tekojen arviointi edes koskaan juolahtanut hänen mieleensä. Kun Eichmann sanoi vain noudattaneensa ylempiensä käskyjä, hän todella tarkoitti sitä. Hän ei tiettävästi koskaan kyseenalaistanut ylempiensä auktoriteettia tai ilmeisesti sen kummemmin pohtinut käskyjen sisältöä. Hän yksinkertaisesti teki kaiken, mitä muut häneltä odottivat, aivan kuten tunnollisen pikkuporvarillisen paperinpyörittäjän kuuluukin.

Eichmann-analyysiin tiivistyy jotain olennaista Arendtin ajattelusta. Oikeudenkäyntiä ja holokaustia käsittelevät kirjoitukset ovat laajoja esseitä, joissa yhdistyvät poliittinen journalismi, korkealentoinen filosofinen spekulointi ja ylipäänsä yritys ymmärtää 1900-lukua määrittävien totalitarismien syitä ja seurauksia. Eichmann-kirja on sikäli Arendtille tyypillinen, että se ei edusta mitään tiettyä tieteenalaa ja siitä syystä yleisölle on usein jäänyt epäselväksi, millä kriteereillä sitä tulisi arvioida. Muissakin teoksissa Arendtin abstraktit pohdinnat vain harvoin noudattavat mitään vakiintunutta filosofista tai politiikan teorian piirissä esiintyvää esitystapaa. Toisaalta hänen historialliset analyysinsä vain harvoin viittaavat ensisijaisesti lähteisiin eikä hän hyödynnä minkäänlaista historiatieteellistä metodologiaa. Kysyttäessä Arendt kielsi olevansa filosofi ja määritteli itsensä politiikan teoreetikoksi, mutta kieltäytyi nimeämästä mitään poliittista tai poliittisen teorian suuntausta, jonka piiriin hän olisi kokenut kuuluvansa.

SUOMENNOKSESTA

Yhdysvaltoihin asetuttuaan Arendt kirjoitti lähinnä englanniksi. Monet kriitikot ovat kiinnittäneet huomiota hänen omalaatuisen kirjoitustyyliinsä, joka on vähintäänkin osittain seurausta siitä, että hän oppi englannin vasta aikuisiällä. Arendtin ajatuksenjuoksu on monesti vaikeaa, muun muassa edellä esitellyistä syistä, eikä sanojen tavanomaisesta poikkeava käyttö ainakaan helpota ymmärtämistä.

Sontheimer lainaa jonkin verran Arendtia, mutta usein hänen viittaa teosten saksannoksiin etenkin silloin, kun käännöksistä vastasi Arendt itse. Kirjan suomentaja Maija Pietikäinen on ilmeisesti kääntänyt sitaatit suoraan Sontheimerin tekstistä sen sijaan, että olisi hyödyntänyt aiempia suomennoksia tai englanninkielisiä tekstejä. Kirja on kauttaaltaan kielensä osalta viimeistelemättömän oloinen, mutta sitaattien käännökset ovat monessa kohdin poikkeuksellisen epäselviä. Esimerkistä käykööt tämä usein siteerattu kappale *Totalitarismin synnystä*: ”Massat eivät suostu tunnustamaan juuri satunnaisuutta, joka on kaiken todellisuuden yksi ainesosa. Ideologiat tulevat tätä kieltäytymistä vastaan siinä mielessä, että ne muuntavat kaikki tosiasiat ennalta määrättyjen lainalaisuuksien esimerkkitapauksiksi ja eliminoivat kaiken sattumanvaraisuuden olettaen niiden edustavan kaikki yksityiskohdat käsittävää kaikkivaltiutta. Tämä asenne, joka merkitsee pakoa todellisuudesta kuvitelmiin, tapahtumasta välttämättömään tapahtumien kulkuun, on kaiken joukkopropagandan edellytys.” (67)

Useammankaan lukukerran jälkeen en voi sanoa ymmärtäväni, mitä tässä oikein yritetään sanoa. Uteliaana etsin saman kohdan englanninkielisestä e-kirjasta. Siinä teksti kuuluu näin:

“What the masses refuse to recognize is the fortuitousness that pervades reality. They are predisposed to all ideologies because they explain facts as mere examples of laws and eliminate coincidences by inventing an all-embracing omnipotence which is supposed to be at the root of every accident. Totalitarian propaganda thrives on this escape from reality into fiction, from coincidence into consistency.”

Teksti on huomattavasti suomennosta selkeämpi. Nähdäkseni Arendtin mukaan ideologiat toimivat hieman samaan tapaan kuin salaliittoteoriat: ne tarjoavat selityksen, jonka avulla kaikki epävarmuustekijät voidaan näennäisesti poistaa yksilöiden kokemuspieristä. Ne luovat valheellista turvallisuuden tunnetta esittämällä, että niin hyvistä kuin pahoista sattumuksista on aina lopulta vastuussa joku, joka voidaan laittaa tilille teoistaan ja vaihtaa meille paremman elämän järjestävään toimijaan. Propaganda vetoaa ihmisiin, koska se tarjoaa ymmärrettävän kokonaiskuvan maailmasta ja antaa yksittäisille, kontingenteille, tapahtumille merkityksen.

Arendtin teoriat ovat kiinnostavia ja esimerkiksi ideologioihin ja ihmisoikeuksiin liittyvät pohdinnat, ikävä kyllä, edelleen ajankohtaisia. Siksi odotin Sontheimerin yleistajuiselta esittelyltä Arendtista ihmisenä ja ajattelijana kenties turhankin paljon, sillä *Hannah Arendt: Suuren ajattelijan elämä* osoittautui melkoiseksi pettymykseksi. Teoksen viimeistelemättömältä vaikuttava rakenne, Sontheimerin turhauttavan pintapuolinen ja valikoiva suhtautuminen Arendtin teorioihin sekä kieliasun puutteet pakottavat toteamaan, että vieläköän ei ole saatavilla uskottavaa suomenkielistä yleisesitystä Arendtista tai tämän ajattelusta. Toivokaamme että tilanne korjaantuu mitä pikimmiten.

Kurt Sontheimer: *Hannah Arendt: Suuren ajattelijan elämä.* Suom. Maija Pietikäinen. Into, 2019.

Markku Nivalainen asuu Pontyclunissa ja työskentelee Cardiffin yliopiston kirjastossa. Jyväskylän yliopistoon tehdyssä filosofian väitöskirjassa Nivalainen käsitteli Theodor W. Adornon filosofian suhdetta tragediaan.

Arendtin kirjoituksia suomeksi

Eichmann Jerusalemissa: Raportti pahuuden arkipäiväisyydestä. Suom. Jouni Tilli ja Antero Holmila. Docendo, 2016.

Neljä esseetä. Suom. Lauri Siisiäinen. *niin & näin*, 4/2000, 6-11 (<https://www.netn.fi/node/1927>).

Totalitarismin synty. Suom. Matti Kinnunen. Vastapaino, 2013.

Vita activa: Ihmisenä olemisen ehdot. Suom. Riitta Oittinen ja työryhmä. Vastapaino, 2002.

Muita lähteitä

Arendt LOGOS-ensyklopediassa: <https://filosofia.fi/node/6539>

Blücher Archive: <http://www.bard.edu/bluecher>